PIOTRYSEUSZ

WYSPY · NIEUSTALONY

Śladami Homera

Przewodnik po trasie

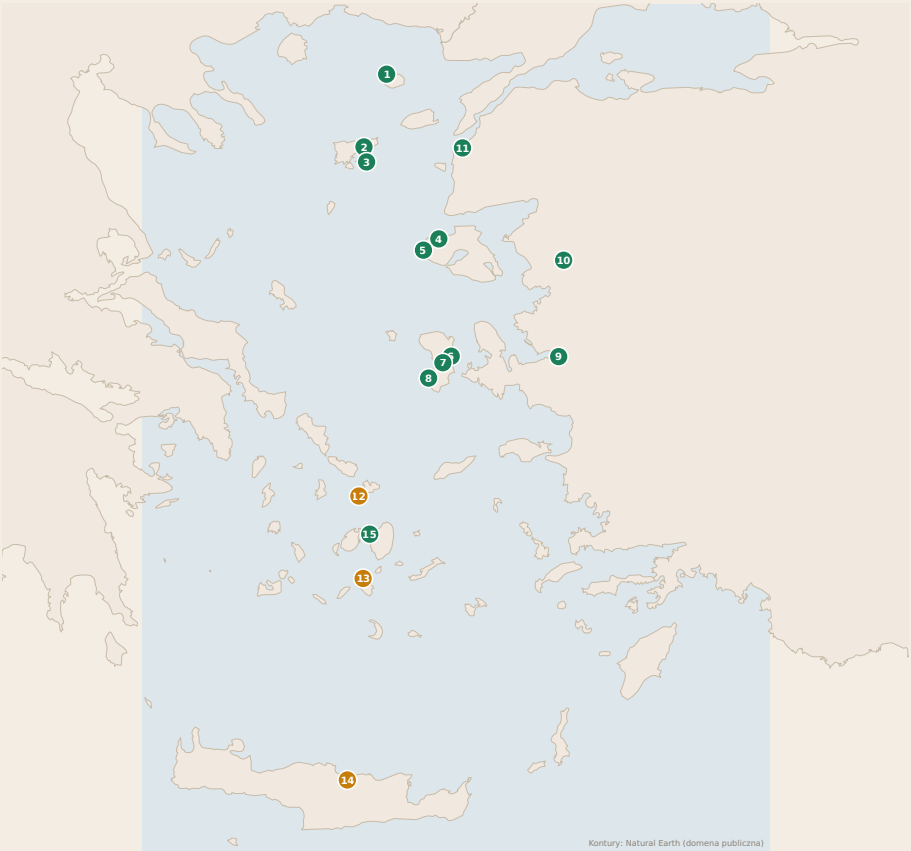

Pomysł · miejsca: 15

Przewodnik wygenerowany 2026-10-20 z repozytorium https://gitlab.com/p.goliasz/moto. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Spis treści

D4: Aleksandrupolis → prom → Samotraka 3
D6: Samotraka → Lemnos 7
D8: Lesbos 13
D10: Chios 19
D11: Chios → prom → Çeşme → İzmir 29
D12: İzmir → Pergamon → Ayvalık 33
D13: Ayvalık → Troja → Çanakkale 37
Cyklady: rozszerzenie (opcja) 41
Kreta: rozszerzenie (opcja) 48
Punkty z innych podróży 52
Język w podróży 55
Źródła i licencje 58

D4: Aleksandrupolis → prom → Samotraka

SAMOTRAKA (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D4

1 Samotraka (Samothraki): Sanktuarium Wielkich Bogów

Fot. No machine-readable author provided. Marsyas assumed (based on copyright claims)., CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, sanktuarium, mitologia
Czas	2–3 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Fengari	1611 m, najwyższy szczyt wyspy
Arsinoeion	ok. 20 m średnicy, 288–281 p.n.e.
Nike	znaleziona w 1863 r., dziś w Luwrze
Wydarzenia	dawniej misteria w połowie lipca; dziś lato na plażach i przy wodospadach [do sprawdzenia]

> Lecz nie na ślepo czuwał władca, Wstrząsający Ziemią:
> siedział bowiem, przyglądając się wojnie i bitwie,
> wysoko na najwyższym szczycie lesistej Samos
> trackiej; stamtąd bowiem widać było całą Idę,
> widać było miasto Priama i okręty Achajów.
>
> — Homer, „Iliada” XIII 10–14 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Οὐδ’ ἀλαοσκοπιὴν εἶχε κρείων ἐνοσίχθων·
> καὶ γὰρ ὁ θαυμάζων ἧστο πτόλεμόν τε μάχην τε
> ὑψοῦ ἐπ’ ἀκροτάτης κορυφῆς Σάμου ὑληέσσης
> Θρῃϊκίης· ἔνθεν γὰρ ἐφαίνετο πᾶσα μὲν Ἴδη,
> φαίνετο δὲ Πριάμοιο πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν.

RYS HISTORYCZNY

Na samym początku XIII pieśni „Iliady” Posejdon siada na najwyższym szczycie „lesistej Samotraki” i stamtąd patrzy na równinę pod Troją, a widząc, że Achajowie przegrywają, schodzi do morza i rusza im na pomoc. To nie poetycka przesada: Fengari („Księżyc”, 1611 m) wyrasta prosto z morza i przy dobrej pogodzie widać z niego wybrzeże Azji.

Samotraka nie miała dobrych portów ani pól, więc nigdy nie była ważnym państwem. Była za to jednym z najważniejszych miejsc kultu w świecie greckim.

Na zachodnich zboczach gór, nad dawnym miastem Paleopolis, działało Sanktuarium Wielkich Bogów. W literaturze nazywano ich Kabirami, ale w inskrypcjach mówi się tylko o „Wielkich Bogach”, bo ich imion nie wolno było wymawiać. Do misteriów mógł przystąpić każdy, bez względu na wiek, płeć, pochodzenie i status: najpierw pierwszy stopień wtajemniczenia (myesis), potem, nawet tego samego dnia, drugi (epopteia). Wtajemniczeni byli m.in. Herodot i spartański wódz Lizander. Według Plutarcha właśnie tutaj, podczas inicjacji, poznali się Filip II Macedoński i Olimpias, przyszli rodzice Aleksandra Wielkiego.

Macedońscy władcy zrobili z sanktuarium swoją wizytówkę. Ok. 340 p.n.e. powstał temenos, potem ołtarz i Hieron (ok. 325 p.n.e.), którego kolumny podniesiono w 1956 r. i które dziś są symbolem stanowiska. Królowa Arsinoe ufundowała Arsinoeion, rotundę o średnicy ok. 20 m: największe przykryte okrągłe wnętrze greckiego świata. Antygon Gonatas dodał budynek na okręt wotywny, a ok. 200 p.n.e. powstał teatr.

W 1863 r. francuski konsul Charles Champoiseau wykopał tu kawałki marmurowej postaci ze skrzydłami. Złożona w Paryżu stała się Nike z Samotraki i stoi dziś na szczycie schodów w Luwrze. Na miejscu, w muzeum, jest jej kopia, a w ruinach widać, gdzie stała: na fontannie w kształcie dziobu okrętu, wysoko nad sanktuarium. Wykopaliska prowadzili po kolei Francuzi, Austriacy i Czesi, a od 1938 r. Amerykanie z Instytutu Sztuk Pięknych Uniwersytetu Nowojorskiego, którzy pracują tu do dziś.

Nike z Samotraki na szczycie schodów Daru w Luwrze. Fot. Marie-Lan Nguyen (Own work), Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Ruiny sanktuarium: kolumny Hieronu, rotunda Arsinoeionu, miejsce Nike nad teatrem; obok muzeum z kopią posągu.
- Wodospady Fonias i baseny skalne (vathres) na północnym wybrzeżu, krótki marsz od drogi.
- Fengari: wejście z Chory albo z Therma na cały dzień, dla wytrwałych; z dołu wystarczy widok na masyw z promu.

> **Praktycznie.** Prom z Aleksandrupolis do portu Kamariotissa, rozkład i ceny [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Wyspa jest mała, ale góry i brak stacji poza głównymi miejscowościami sprawiają, że warto zatankować w porcie. Sanktuarium leży kilka kilometrów od portu przy drodze wzdłuż północnego wybrzeża; w lipcu przyjedź rano, bo ruiny są w pełnym słońcu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Samothrace_temple_complex, en.wikipedia.org/wiki/Samothrace
40.50080, 25.53010 (wikidata:Q1791563)

D6: Samotraka → Lemnos

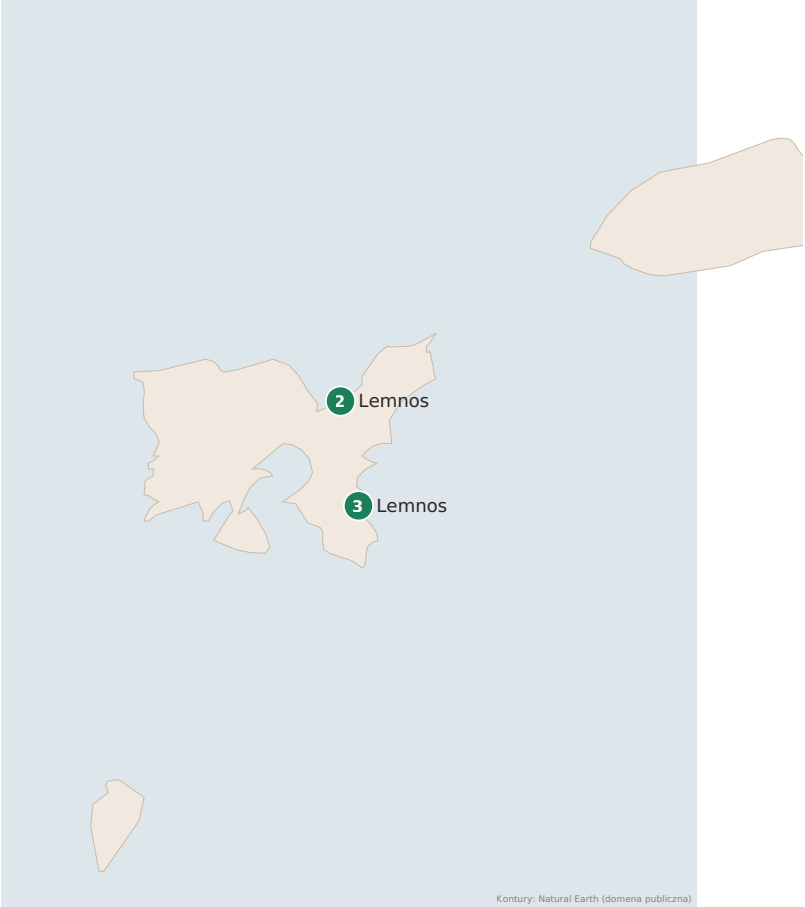

2

LEMNOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D6

Lemnos (Limnos): Hefajstia i Kabirion

Fot. Annatsach, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, sanktuarium
Czas	2–3 h (oba stanowiska)
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Stolica	Hefajstia, VIII–VI w. p.n.e.
Teatr	koniec V / początek IV w. p.n.e., odbudowany 2000–2004
Kabirion	wykopaliska włoskie 1937–1939, od 1982 r. dalsze badania
Homer	Iliada I 590–594 (upadek Hefajstosa), II 721–725 (Filoktet)

> Nigdy mi ten przypadek nie wyydzie z pamięci:
> Gdym cię raz przeciw iego chciał wesprzeć niechęci,
> Porwał za nogę, rzucił z niebieskiego gmachu,
> Zaledwie ze mnie dusza nie wyszła z przestrachu:
> Leciałem przez dzień, w wieczór upadłem na Lemnie,
> Tam Syntyowie ducha obudzili we mnie.
>
> — Homer, „Iliada” I 590–594 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

W I pieśni „Iliady” Hefajstos opowiada matce, jak Zeus chwycił go za nogę i zrzucił z Olimpu: leciał cały dzień i o zachodzie słońca spadł na Lemnos, ledwie żywy, a podnieśli go Sintejowie, dawni mieszkańcy wyspy. Odtąd Lemnos była wyspą boga kowali. Jego imię nosiło główne miasto na północno-wschodnim wybrzeżu, Hefajstia, stolica wyspy w VIII–VI w. p.n.e. Lemnos pojawia się w „Iliadzie” jeszcze kilka razy: stąd Euneos, syn Jazona i królowej Hypsipyle, posyłał Achajom pod Troję statki z winem, a na samej wyspie Grecy płynący na wojnę zostawili Filokteta z cuchnącą raną od ukąszenia węża. Bez jego łuku, odziedziczonego po Heraklesie, Troi nie dało się zdobyć, więc po dziesięciu latach Odyseusz musiał po niego wrócić.

Historia Hefajstii zmieniła się ok. 500 r. p.n.e. Herodot opowiada, że Pelazgowie z Lemnos obiecali kiedyś oddać wyspę Atenom, jeśli ateński okręt przypłynie do nich z północnym wiatrem w jeden dzień, co uważali za niemożliwe, bo Attyka leży na południu. Miltiades Młodszy przypłynął jednak z Chersonezu Trackiego, który był już w rękach Ateńczyków, i zażądał dotrzymania słowa. Hefajstia się poddała, Myrina broniła się w oblężeniu. Z czasów przed Ateńczykami pochodzi zagadkowa stela z Lemnos (znaleziona w 1885 r. w Kaminii, dziś w Muzeum Narodowym w Atenach) z napisem w języku, który przypomina etruski. Włosi, którzy w 1926 r. zaczęli tu kopać, szukali właśnie śladów tej „etrusko-pelazgijskiej” cywilizacji i odkryli nekropolię z IX–VIII w. p.n.e. z ponad 130 urnami. Dziś najlepiej widać teatr z przełomu V i IV w. p.n.e., odbudowany w latach 2000–2004; w 2010 r. znów grano w nim „Króla Edypa”.

Kilka kilometrów dalej, na przylądku Chloi po drugiej stronie zatoki, leży Kabirion, sanktuarium tych samych tajemniczych bóstw co na Samotrace. Mit łączy je z Hefajstosem: Kabirowie mieli być jego potomkami. Sanktuarium powstało między VIII a VII w. p.n.e.; jego archaiczna sala wtajemniczeń może być najstarszym znanym telesterionem w Grecji, starszym od tego w Eleusis. Spłonęła prawdopodobnie przy najeździe perskim ok. 512 r. p.n.e. Najlepiej zachowany jest hellenistyczny telesterion o wymiarach ok. 33 × 46 m, z portykiem z 12 kolumn od strony morza. Pod klifem jest grota, którą miejscowa tradycja nazywa grotą Filokteta.

Stela z Lemnos z Kaminii (koniec VI w. p.n.e.) z wojownikiem i napisem w języku podobnym do etruskiego; Muzeum Narodowe w Atenach. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr Hefajstii z widokiem na morze po obu stronach przesmyku.
- Kabirion: fundamenty sal wtajemniczeń na tarasach nad urwiskiem.
- Grota Filokteta pod Kabirionem: zejście ścieżką po skałach, w pełnych butach.

> **Praktycznie.** Oba stanowiska leżą na północno-wschodnim krańcu wyspy, ok. 30–40 km od Myriny [do sprawdzenia]; ostatnie odcinki to wąskie drogi lokalne. Godziny otwarcia sprawdź przed wyjazdem, małe stanowiska na wyspach bywają czynne krócej niż wielkie. Lemnos jest płaska na wschodzie i górzysta na zachodzie, dobrze się ją objeżdża w jeden dzień.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Hephaestia, en.wikipedia.org/wiki/Lemnos, el.wikipedia.org/wiki/Καβείριο_Λήμνου

39.96461, 25.31831 (wikidata:Q5731882)

3

LEMNOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D6

Lemnos (Limnos): Poliochni

Fot. ale3andro, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	prehistoria, antyk
Czas	1–1,5 h
Wstęp	[do sprawdzenia]
Epoka	wczesna epoka brązu, przed Troją I
Fazy	siedem, nazwane kolorami: od czarnej do mykeńskiej
Wykopaliska	Włoska Szkoła Archeologiczna od 1930 r.
Upadek	ok. 2000 p.n.e.

RYS HISTORYCZNY

Zanim powstała Troja z „Iliady”, po drugiej stronie morza, na wschodnim brzegu Lemnos, stało już miasto. Poliochni uważa się za jedną z najstarszych osad miejskich w Europie: jej początki są starsze niż pierwsza warstwa Troi na wzgórzu Hisarlik. W ciągu kilkuset lat wczesnej epoki brązu osada rosła, otaczała się murami i budowała coraz gęstsze kwartały domów z kamienia przy wąskich uliczkach. Najpewniej żyła z handlu na szlaku między Egejskim a Dardanelami, a jej główną konkurentką była Troja. Rywalizacja z Troją miała przyczynić się do upadku Poliochni ok. 2000 p.n.e.

Archeolodzy z Włoskiej Szkoły Archeologicznej w Atenach kopią tu od 1930 r. (najpierw pod kierunkiem Alessandra Della Sety, od 1951 r. Luigiego Bernabò Brei). Fazy osady nazwali kolorami, zamiast numerów: czarną, niebieską, zieloną, czerwoną, żółtą, brązową i mykeńską. W fazie niebieskiej miasto dostało mur obronny. Faza żółta, równoczesna z późną Troją II, była okresem największego bogactwa: znaleziono z niej dużo złotej biżuterii, podobnej do tej, którą Schliemann wziął w Troi za „skarb Priama”. Wśród budowli jest sala z kamiennymi ławami, interpretowana jako miejsce zgromadzeń mieszkańców [do sprawdzenia].

To miejsce, w którym dobrze widać, jak stara jest cywilizacja Egejskiego. Gdy Homer śpiewał o Troi, czasy świetności Poliochni minęły ponad tysiąc lat wcześniej.

NA MIEJSCU

- Mury obronne i plan ulic osady z kolejnych faz.
- Mały pawilon z ekspozycją o fazach osady [do sprawdzenia].
- Widok na morze w stronę Azji Mniejszej, skąd płynęli kupcy z Troi.

> **Praktycznie.** Stanowisko leży na wschodnim wybrzeżu, ok. 12 km w linii prostej na południe od Hefajstii, więc oba miejsca łatwo połączyć w jeden dzień. Teren jest odsłonięty, w lipcu zwiedzaj rano albo pod wieczór. Godziny otwarcia sprawdź przed wyjazdem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Poliochni

39.85374, 25.34303 (wikidata:Q1542545)

D8: Lesbos

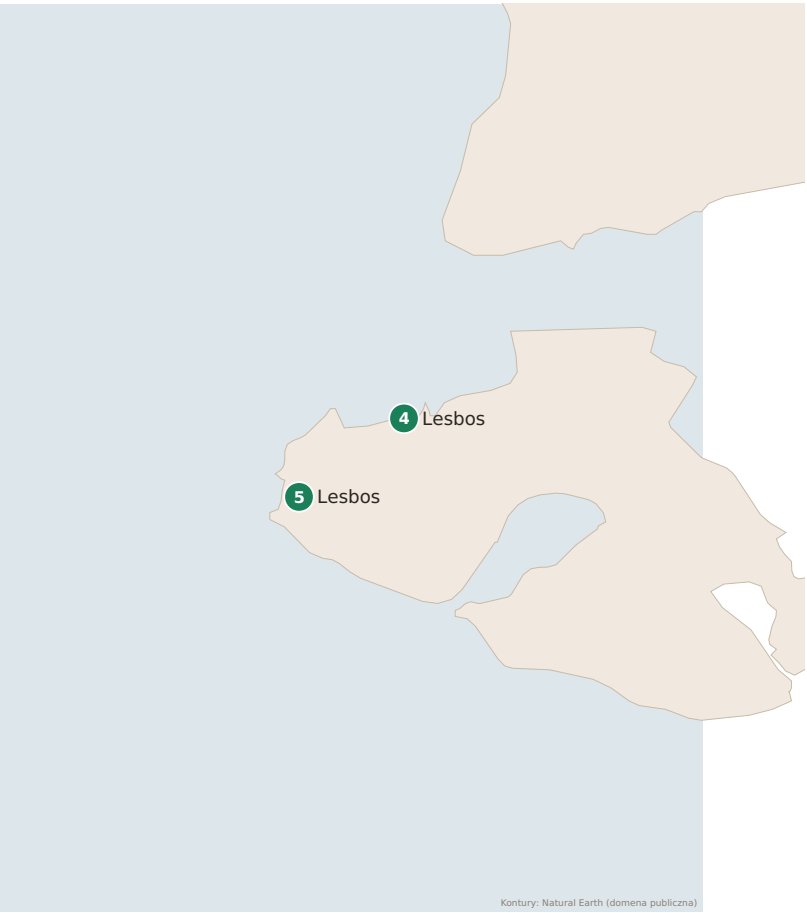

LESBOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D8

4 Lesbos (Lesvos): Antissa i grota wyroczni Orfeusza

Fot. H.Harissis, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	mitologia, antyk, wybrzeze
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat [do sprawdzenia]
Mit	tu miała dopłynąć głowa Orfeusza z Hebros
Terpander	poeta i muzyk z Antissy, VII w. p.n.e.
Homer	Iliada IX: siedem kobiet z Lesbos w darach Agamemnona

> Członki leżą rozrzucone; głowę i lirę, Hebrze,
> ty przyjmujesz – i, o dziwo, gdy płyną środkiem nurtu,
> lira coś żałośnie skarży się, żałośnie szepcze
> język bez tchu, żałośnie odpowiadają brzegi.
> I już, wyniesione na morze, opuszczają ojczystą rzekę
> i docierają do brzegu Lesbos koło Metymny.
>
> — Owidiusz, „Metamorfozy” XI 50–55 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> membra iacent diversa locis, caput, Hebre, lyramque
> excipis: et (mirum!) medio dum labitur amne,
> flebile nescio quid queritur lyra, flebile lingua
> murmurat exanimis, respondent flebile ripae.
> iamque mare invectae flumen populare relinquunt
> et Methymnaeae potiuntur litore Lesbi:

RYS HISTORYCZNY

Gdy menady rozszarpały Orfeusza w Tracji, jego głowę i lirę wrzucono do rzeki Hebros (dzisiejsza Marica/Ewros). Według mitu głowa spłynęła do morza i, wciąż śpiewając, dopłynęła aż do Lesbos. Miejscowy historyk Myrsilos z Metymny, piszący w III w. p.n.e., umieszcza to miejsce na wybrzeżu należącym do Antissy, w zachodniej części wyspy: stał tam grób, przy którym słowiki miały śpiewać piękniej niż gdziekolwiek indziej. Ta opowieść tłumaczyła, dlaczego właśnie Lesbos dała Grecji tylu

poetów i muzyków. Z samej Antissy pochodził Terpander, któremu przypisywano wynalezienie siedmiostrunowej liry, a kilkanaście kilometrów dalej, w Eresos, według tradycji urodziła się Safona.

Lesbos zna też „Iliada”. Agamemnon, przepraszając Achillesa, obiecuje mu między innymi siedem pięknych kobiet z Lesbos, które sam Achilles wziął do niewoli, zdobywając wyspę. Dla Greków spod Troi Lesbos była więc bogatym sąsiadem Troi, łupem z pierwszych lat wojny.

Antyczna Antissa leżała na niskim cyplu nad morzem, ze swoim portem; badała ją w latach 30. XX w. brytyjska archeolożka Winifred Lamb. Dziś Antissa to także wieś w głębi lądu, a w okolicy pokazuje się grotę nazywaną wyrocznią Orfeusza. To wątek, który łączy się z główną wyprawą: grobem Orfeusza w Leibethrze pod Olimpem i Tatulem w Rodopach.

John William Waterhouse, „Nimfy znajdują głowę Orfeusza” (1900): głowa i lira niesione przez wodę, jak w micie o Lesbos. Fot. John William Waterhouse, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Cypel dawnej Antissy z resztkami murów, przy wybrzeżu na północny wschód od Sigri.
- Grota wyroczni Orfeusza w okolicy wsi Antissa [dokładne położenie do sprawdzenia].
- Zachód słońca nad morzem w stronę, z której miała przypłynąć głowa.

> **Praktycznie.** Antissa leży na zachodzie wyspy, po drodze ze środkowej Lesbos do Sigri i skamieniałego lasu, więc oba miejsca łączą się w jeden dzień. Zachodnia Lesbos to góry i puste wulkaniczne płaskowyże; stacji jest

> mało, zatankuj przed wyjazdem z okolic Kalloni [do sprawdzenia]. Ruiny są skromne, wartość leży w micie i krajobrazie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Antissa

39.28666, 26.01792 (wikidata:Q42434557)

5

LESBOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D8

Lesbos (Lesvos): skamieniały las koło Sigri

Fot. Rutger2 at nl.wikipedia, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	geologia, przyroda, muzeum
Czas	2–3 h (park i muzeum)
Wstęp	park i muzeum płatne [do sprawdzenia]
Wiek	17–20 mln lat (wczesny miocen)
Powstanie	pnie przysypane popiołem i lawą z kolejnych erupcji
Znaleziska	drzewo 19,5 m z korzeniami i gałęziami, ok. 150 skamieniałych kłód
Status	pomnik przyrody, geostanowisko Geoparku Lesbos, IUGS (2022)

O MIEJSCU

Zachodnia Lesbos wygląda dziś jak księżyc: nagie, rdzawe wzgórza, kamienie, trochę dębów i krzewów. Od 17 do 20 mln lat temu rósł tu jednak gęsty las, w klimacie bliższym podzwrotnikowemu niż dzisiejszemu śródziemnomorskiemu. Pobliskie wulkany wybuchały raz po raz i zasypywały go grubymi warstwami popiołu i materiału piroklastycznego. Woda z rozpuszczoną krzemionką przesączała się przez pnie i zastępowała drewno minerałem, komórka po komórce. Tak powstał jeden z najpełniejszych zapisów leśnego ekosystemu z wczesnego miocenu na świecie.

Skamieniałe pnie leżą w wielu miejscach zachodniej wyspy, ale najgęściej w trójkącie między Eresos, Antissą i Sigri. Ten obszar chroniony jest jako pomnik przyrody i zarządza nim Muzeum Historii Naturalnej Skamieniałego Lasu w Sigri. Niektóre pnie nadal stoją pionowo, z korzeniami w dawnej glebie. Wśród znalezisk jest drzewo o długości 19,5

m, zachowane z korzeniami, gałęziami i liśćmi, oraz ok. 150 skamieniałych kłód. W pniach widać słoje i strukturę drewna, w kolorach od ochry po czerwień i zieleń.

Las jest głównym geostanowiskiem Geoparku Lesbos, a w 2022 r. Międzynarodowa Unia Nauk Geologicznych (IUGS) wpisała go na listę 100 stanowisk dziedzictwa geologicznego świata. To dobra przeciwwaga dla dni ze starożytnością: miejsce, gdzie skala czasu jest o kilka zer dłuższa niż w Troi.

Skamieniały pień stojący pionowo w miejscu, w którym rósł. Fot. Tryfon Manolis, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Park skamieniałego lasu (Bali Alonia) ze ścieżkami między odsłoniętymi pniami.
- Muzeum w Sigri: kolekcja skamieniałości i wystawa o wulkanach wyspy.
- Pnie wyłaniające się z morza i na plażach w okolicy Sigri [do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** Sigri leży na samym końcu drogi na zachodzie wyspy, ok. 90 km od Mytilene [do sprawdzenia], przez góry i płaskowyże: piękny, ale długi dojazd, z małą liczbą stacji. W parku nie ma cienia, w lipcu chodź rano. Godziny otwarcia parku i muzeum sprawdź przed wyjazdem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lesvos_Petrified_Forest

39.20361, 25.87444 (wikidata:Q2910024)

D10: Chios

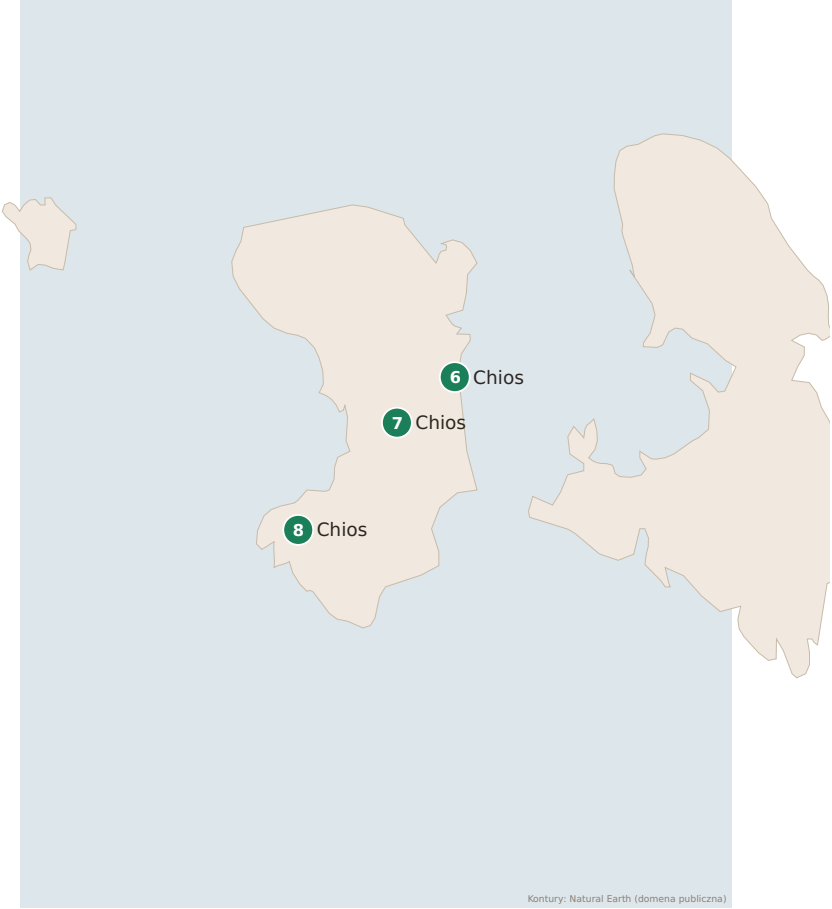
6 Chios
7 Chios
8 Chios
Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

6

CHIOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D10

Chios: Daskalopetra („Kamień Homera”)

Fot. FLIOUKAS, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mitologia, antyk, sanktuarium
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Miejsce	Vrontados, ok. 5 km na północ od miasta Chios [do sprawdzenia]
Archeologia	skalne sanktuarium Kybele
Homer	Hymn do Apollina: „ślepiec z kamienistej Chios”

> Bywajcie wszystkie! A i w przyszłości o mnie
> pamiętajcie, gdy ktoś z ludzi żyjących na ziemi
> przybędzie tu jako strudzony wędrowiec i zapyta:
> „Dziewczęta, który z pieśniarzy jest dla was najsłodszy
> z tych, co tu przychodzą, i kto was najbardziej cieszy?”
> Wy zaś wszystkie odpowiedzcie pięknie o nas:
> „Niewidomy mąż, mieszka na skalistej Chios;
> jego pieśni wszystkie i w przyszłości będą najlepsze”.
>
> — Hymn homerycki, „Do Apollina” 166–173 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> χαίρετε δ’ ὑμεῖς πᾶσαι· ἐμεῖο δὲ καὶ μετόπισθε
> μνήσασθ’, ὁππότε κέν τις ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
> ἐνθάδ’ ἀνείρηται ξεῖνος ταλαπείριος ἐλθών·
> ὦ κοῦραι, τίς δ’ ὕμμιν ἀνὴρ ἥδιστος ἀοιδῶν
> ἐνθάδε πωλεῖται, καὶ τέῳ τέρπεσθε μάλιστα;
> ὑμεῖς δ’ εὖ μάλα πᾶσαι ὑποκρίνασθαι ἀμφ’ ἡμέων·
> τυφλὸς ἀνήρ, οἰκεῖ δὲ Χίῳ ἔνι παιπαλοέσσῃ,
> τοῦ μᾶσαι μετόπισθεν ἀριστεύσουσιν ἀοιδαί.

RYS HISTORYCZNY

O to, gdzie urodził się Homer, kłóciło się w starożytności kilka miast: najczęściej wymieniano Smyrnę i Chios, a do tego m.in. Kyme, Kolofon, Argos i Ateny. Chios miała najmocniejsze argumenty „rodzinne”. Działał tu cech rapsodów, Homerydów, którzy uważali się za potomków poety i recytowali jego pieśni. W Hymnie homeryckim do Apollina śpiewak, którego starożytni brali za samego Homera, przedstawia się

dziewczętom z Delos jako „ślepy mąż, który mieszka na kamienistej Chios”. A poeta Symonides, cytując słynne porównanie ludzkich pokoleń do liści z VI pieśni „Iliady”, przypisuje je po prostu „mężowi z Chios”.

Daskalopetra („kamień nauczyciela”) to skała nad zatoczką w Vrontados, na północ od miasta Chios. Tradycja mówi, że siedział tu Homer i uczył uczniów, stąd nazwa i dzisiejsze określenie „Kamień Homera”. W skale wykuto coś w rodzaju siedziska z ławą wokół. Archeolodzy widzą w tym raczej skalne sanktuarium bogini Kybele, Wielkiej Matki z Anatolii: na środku stoi blok, interpretowany jako jej tron albo ołtarz [do sprawdzenia]. Tak czy inaczej to dawne miejsce kultu, a legenda o Homerze przylgnęła do niego później.

Obok jest Źródło Paszy z czasów osmańskich, a kawałek dalej pomnik Jannisa Psycharisa, pisarza związanego z Chios, który walczył o to, by Grecy pisali językiem mówionym (dimotiki) zamiast sztucznej katharewusy.

„Szkoła Homera” na rycinie z podróży Choiseul-Gouffiera po Grecji (1782): skalne sanktuarium nad zatoką w Vrontados. Fot. Auguste de Choiseul-Gouffier, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Skalne siedzisko z widokiem na cieśninę i wybrzeże Turcji.
- Źródło Paszy przy ścieżce nad skałą.
- Wiatraki na nabrzeżu w Vrontados; wybrzeże patrzy na wschód, więc ładniej tu o wschodzie słońca [do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** Krótki postój przy drodze na północ od miasta Chios, dobry na wieczór po przypłynięciu promem z Lesbos (nocleg w Vrontados w planie

> dnia 9). Motocykl można zostawić przy nadmorskiej drodze; teren jest otwarty i bez opłat.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Homer, el.wikipedia.org/wiki/Δασκαλόπετρα, www.wikidata.org/wiki/Q38281165

38.42204, 26.13356 (wikidata:Q38281165)

7

CHIOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D10

Chios: klasztor Nea Moni

Fot. FLIOUKAS, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	klasztor, bizantyjskie, unesco
Czas	1 h
Wstęp	[do sprawdzenia]
Budowa	1042–1055, katolikon poświęcony w 1049 r.
Fundator	cesarz Konstantyn IX Monomach
UNESCO	1990, razem z Dafni i Osios Lukas
Wydarzenia	święto klasztoru 15 sierpnia (Zaśnięcie Bogurodzicy) [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Legenda o założeniu klasztoru zaczyna się od trzech mnichów, Nikitasa, Ioannisa i Iosifa, którzy w górach Chios znaleźli ikonę Bogurodzicy zawieszoną na gałęzi mirtu. Na pobliskiej Lesbos przebywał wtedy na wygnaniu Konstantyn Monomach. Mnisi mieli mu przepowiedzieć, że zostanie cesarzem, a on obiecał, że w takim razie zbuduje im kościół. Przepowiednia się spełniła: w 1042 r. Konstantyn poślubił cesarzową Zoe i zasiadł na tronie w Konstantynopolu jako Konstantyn IX. Budowa ruszyła jeszcze w tym samym roku, katolikon poświęcono w 1049 r., a cały zespół ukończono w 1055 r., już po śmierci cesarza.

Najcenniejsze są mozaiki na złotym tle we wnętrzu katolikonu. Razem z mozaikami w Dafni koło Aten i w Osios Lukas w Beocji należą do najlepszych przykładów sztuki tzw. renesansu macedońskiego w Grecji i z nimi w 1990 r. trafiły na listę UNESCO. Cesarscy fundatorzy dali klasztorowi ziemie i przywileje, więc przez wieki był jednym z najbogatszych w Egei.

Dwa wydarzenia zostawiły tu trwały ślad. W kwietniu 1822 r., podczas masakry na Chios po wybuchu powstania greckiego, w klasztorze schroniło się ok. 2000 osób. Osmańskie wojsko wdarło się do środka, wymordowało wielu z nich i podpaliło drewniany ikonostas, dach i

wyposażenie. W 1881 r. trzęsienie ziemi zawaliło kopułę głównego kościoła i dzwonnicę z 1512 r. Dzisiejsza kopuła jest odbudowana, ale mozaiki, które przetrwały, wciąż robią wrażenie. Masakrę na Chios uwiecznił na płótnie Eugène Delacroix, a jej echo w Europie pomogło sprawie greckiej niepodległości.

Mozaika na złotym tle w katolikonie Nea Moni: Zstąpienie do otchłani (Anastasis), XI w. Fot. Mariolovre, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Eugène Delacroix, „Masakra na Chios” (1824), Luwr. Fot. Eugène Delacroix, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Katolikon z mozaikami w kopule i narteksie.
- Kaplica z ossuarium ofiar z 1822 r. [do sprawdzenia].
- Widok z gór na wschodnie wybrzeże i miasto Chios.

Praktycznie. Klasztor leży w górach w środku wyspy, ok. 15 km od miasta Chios [do sprawdzenia], przy krętej drodze, która dobrze się jedzie motocyklem. To czynny klasztor: ramiona i kolana zakryte, w środku cisza. Godziny otwarcia i zasady fotografowania mozaik sprawdź na miejscu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Nea_Moni_of_Chios
38.37389, 26.05556 (wikidata:Q740076)

8

CHIOS (PÓŁNOCNE EGEJSKIE) · D10

Chios: wsie mastyksowe Mesta i Pyrgi

Fot. Kostisl, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	wies, kultura, kuchnia
Czas	pół dnia
Wstęp	wsie bez opłat; Muzeum Mastyksu płatne [do sprawdzenia]
Mastyks	żywica z drzew Pistacia lentiscus, ChNP UE „Masticha Chiou”
Zbiory	od początku lipca do początku października
UNESCO	umiejętność uprawy mastyksu – lista niematerialnego dziedzictwa (2014)
Mesta	wieś-twierdza z XII w., ok. 35 km od miasta Chios

> Najwyżej ceni się jednak biały mastyks z Chios: funt kosztuje 10 denarów, a czarnego 2. Mastyks z Chios ma, jak podają, wydzielać lentyszek, tak jak inne drzewa wydzielają gumę.
>
> — Pliniusz Starszy, „Historia naturalna” XII 72 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> laudatissima autem Chia candida, cuius pretium in libras Ж X, nigrae vero Ж II. Chia e lentisco traditur gigni cummium modo.

RYS HISTORYCZNY

Krzew Pistacia lentiscus rośnie w całym basenie Morza Śródziemnego, ale żywicę na handlową skalę daje tylko południe Chios. Zbiory, zwane kentos, trwają od początku lipca do początku października. Ziemię pod drzewami oczyszcza się i posypuje białym węglanem wapnia, a co kilka dni nacina się korę. Przezroczyste krople żywicy, „łzy Chios”, po kilkunastu dniach twardnieją i spadają na biały podkład. Potem przez całą zimę rolnicy ręcznie myją i oczyszczają je z piasku. Mastyksu używał już Hipokrates, w Bizancjum handel nim był monopolem cesarza, a za Osmanów żywica była warta tyle co złoto: turecka nazwa wyspy, Sakız Adası, znaczy „wyspa gumy”. Wiedzę o uprawie mastyksu na Chios UNESCO wpisało na listę niematerialnego dziedzictwa ludzkości.

Wokół żywicy wyrosło 24 mastichochoria, wsie mastyksowe. Budowano je jak twierdze, z dala od widoku z morza, z murami bez drzwi od zewnątrz, żeby chronić cenny towar przed piratami. Najlepiej zachowana jest Mesta, wieś-twierdza z XII w. na planie pięcioboku, z labiryntem wąskich, sklepionych uliczek; mury wzmocnili Genueńczycy, którzy rządzili wyspą w latach 1346–1566. Podczas masakry w 1822 r. wielu mieszkańców zginęło albo trafiło do niewoli, ale części potem darowano wolność, bo mastyks był dla sułtana zbyt cenny.

Kilka kilometrów dalej leży Pyrgi, „malowana wieś”, siedziba wspólnoty mastyksowej. Fasady domów pokrywają geometryczne czarno-białe wzory xysta, wydrapywane w tynku. W środku wsi stoi 18-metrowa wieża, a trzęsienie ziemi z 1881 r. oszczędziło zabudowę, więc Pyrgi zachowało średniowieczny układ. W okolicy jest Muzeum Mastyksu, które pokazuje uprawę i dawną produkcję. Spróbuj też mastyksu na miejscu: w gumie, likierze mastichato albo w słodyczach.

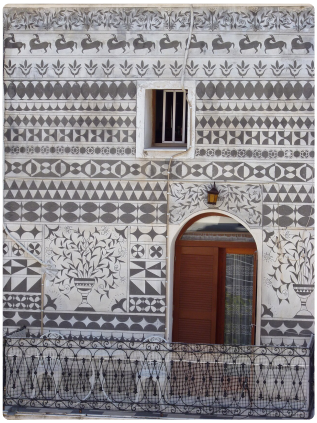

Fasada domu w Pyrgi z czarno-białymi wzorami xysta wydrapanymi w tynku. Fot. Meltedrainbow, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

„Łzy Chios”: stwardniałe krople żywicy mastyksowej. Fot. autor nieznany, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Mesta: spacer po uliczkach i placu z kościołem Taxiarchis, kawa w kafenio.
- Pyrgi: fasady z wzorami xysta i kościółek Agioi Apostoloi.
- Muzeum Mastyksu i gaje mastyksowe przy drodze, latem z białym podkładem pod drzewami.

> **Praktycznie.** Południowe wsie łączy pętla górskich dróg z miasta Chios, na cały dzień razem z Nea Moni. Uliczki Mesty są za wąskie na jazdę, motocykl zostaw przy murach. Zbiory najlepiej zobaczyć w lipcu–wrześniu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mastic_(plant_resin), en.wikipedia.org/wiki/Mesta,_Greece, en.wikipedia.org/wiki/Pyrgi,_Greece

38.26036, 25.92244 (wikidata:Q3046798)

D11: Chios → prom → Çeşme → İzmir

9 İZMIR (TURCJA) · D11

İzmir (Smyrna): agora

Fot. Agora_vue_générale.jpg: Didier Laroche derivative work: IgnisFatuus (talk), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, rzymskie, miasto
Czas	1–1,5 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Agora	IV w. p.n.e., odbudowana po trzęsieniu ziemi w 178 r. n.e.
Wykopaliska	od 1933 r.
UNESCO	lista wstępna od 2020 r. („Historyczne miasto portowe İzmir”)
Homer	przydomek Melesigenes – „zrodzony nad Meles”

> Smyrneńczycy zaś mają rzekę Meles o najpiękniejszej wodzie
> i grotę przy jej źródłach, w której, jak mówią,
> Homer układał swoje pieśni.
>
> — Pauzaniasz, „Wędrówki po Helladzie” VII 5, 12 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Σμυρναίοις δὲ ποταμὸς Μέλης ὕδωρ ἐστὶ κάλλιστον
> καὶ σπήλαιον ἐπὶ ταῖς πηγαῖς, ἔνθα Ὅμηρον ποιῆσαι τὰ ἔπη λέγουσι.

> Trzykroć szczęśliwi i czterokroć będą ci ludzie,
> którzy zamieszkają Pagos za świętym Meletem.
>
> — Wyrocznia Apollina z Klaros, przytoczona przez Pauzaniasza, „Wędrówki po Helladzie” VII 5, 3 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> τρὶς μάκαρες κεῖνοι καὶ τετράκις ἄνδρες ἔσονται,
> οἳ Πάγον οἰκήσουσι πέρην ἱεροῖο Μέλητος.

RYS HISTORYCZNY

Smyrna była głównym rywalem Chios w sporze o Homera. Już Pindar podawał oba miasta jako jego ojczyznę. Najsilniejszym argumentem Smyrny był przydomek Melesigenes, „zrodzony nad Meles”: starożytne żywoty Homera opowiadały, że matka urodziła go nad tą rzeczką płynącą przez Smyrnę i że dopiero później zaczęto nazywać go Homerem.

Pauzaniasz pisał w II w. n.e., że przy źródłach Meles pokazywano grotę, w której Homer miał układać swoje pieśni. Która z dzisiejszych rzeczek İzmiru to dawna Meles, nie jest pewne [do sprawdzenia].

Najstarsza Smyrna, z czasów, które pamiętał Homer, leżała w dzisiejszej dzielnicy Bayraklı, na północnym brzegu zatoki. Miasto, które widać dziś w centrum İzmiru, założono na nowo w IV w. p.n.e., po zdobyczach Aleksandra Wielkiego, u stóp góry Pagos (Kadifekale). Jego agora, czyli rynek i centrum życia publicznego, została zniszczona przez trzęsienie ziemi w 178 r. n.e. Cesarz Marek Aureliusz kazał ją odbudować, więc to, co oglądamy, to w większości agora rzymska. Z tej epoki pochodzą Brama Faustyny, nazwana od żony cesarza, oraz wielka bazylika, północna hala rynku.

Największe wrażenie robią podziemia bazyliki: sklepione korytarze, którymi wciąż płynie woda ze źródeł, i ściany pokryte starożytnymi graffiti, rysunkami statków, gladiatorów i napisami. Wykopaliska trwają od 1933 r. Na terenie agory jest też dawny muzułmański cmentarz z czasów osmańskich, a w pobliżu dom, w którym urodził się Sabbataj Cwi, XVII-wieczny samozwańczy mesjasz. Od 2020 r. agora jest na wstępnej liście UNESCO jako część historycznego miasta portowego İzmir.

Brama Faustyny, odbudowane wejście na agorę, nazwane od żony Marka Aureliusza. Fot. Didier Laroche, Public domain, Wikimedia Commons

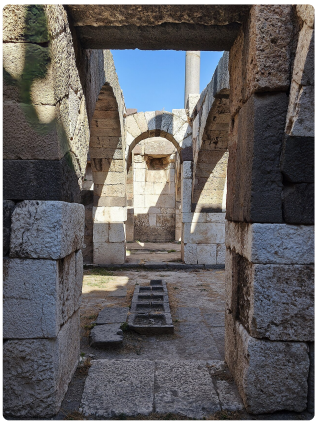

Sklepione podziemia bazyliki na agorze, którymi do dziś płynie woda ze źródeł. Fot. Ozlmktv, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Podziemia bazyliki z arkadami, wodą i graffiti.
- Brama Faustyny i kolumnada koryncka.
- Po zwiedzaniu bazar Kemeraltı, kilka minut pieszo, i nabrzeże Kordon na wieczór.

> **Praktycznie.** Agora leży w samym centrum İzmiru, w gęstej zabudowie; parkowanie motocykla w okolicy trudne, lepiej zostawić go przy hotelu i dojść pieszo albo podjechać tramwajem/metrem [do sprawdzenia]. Wjazd do Turcji motocyklem: dokumenty, ubezpieczenie (Zielona Karta) i odprawa w Çeşme do sprawdzenia przed wyjazdem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Agora_of_Smyrna, en.wikipedia.org/wiki/Homer

38.41889, 27.13778 (wikidata:Q2827071)

D12: İzmir → Pergamon → Ayvalık

10 İZMIR (TURCJA) · D12

Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, unesco, sanktuarium
Czas	pół dnia
Wstęp	akropol i Asklepiejon płatne, osobne bilety [do sprawdzenia]
Attalidzi	281–133 p.n.e.
Teatr	ok. 10 000 miejsc w 78 rzędach, najbardziej stromy w antyku
Biblioteka	co najmniej 200 000 zwojów
UNESCO	2014

> Do anioła Kościoła w Pergamonie napisz:
> To mówi Ten, który ma miecz obosieczny i ostry:
> Wiem, gdzie mieszkasz – tam, gdzie jest tron szatana;
> a jednak trzymasz się mego imienia i nie zaparłeś się wiary we mnie
> nawet w dniach, gdy Antypas, mój wierny świadek,
> został zabity u was, tam, gdzie mieszka szatan.
>
> — Jan z Patmos, „Apokalipsa” 2, 12–13 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον,
> Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·
> Οἶδα τὰ ἔργα σου καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ·
> καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου
> καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Αντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πιστός,
> ὃς ἀπεκτάνθη παρ’ ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

RYS HISTORYCZNY

Pergamon był jednym z wielkich miast hellenistycznego świata, choć przez większość historii dość skromnym. Wszystko zmienił Filetajros, oficer, któremu jeden z następców Aleksandra powierzył tu skarbiec. W 281 p.n.e. zaczął rządzić na własny rachunek i założył dynastię Attalidów. Za Eumenesa II (197–159 p.n.e.) miasto przebudowano z rozmachem na tarasach stromego wzgórza. Gdy Attalos III zmarł w 133 p.n.e. bez dziedzica, zapisał w testamencie całe królestwo Rzymowi, który zrobił z niego prowincję Azja.

Attalidzi wywodzili się mitycznie od Telefosa, syna Heraklesa i króla Myzji, w której leżał Pergamon. Telefos walczył z Achajami, gdy ci po raz pierwszy płynęli pod Troję i przez pomyłkę wylądowali na jego ziemi; jego syna Eurypylosa, sprzymierzeńca Troi, zabija w „Odysei” Neoptolemos. Historię Telefosa opowiadał mniejszy fryz Ołtarza Pergamońskiego, a większy (113 m długości) pokazywał walkę bogów z gigantami. Ołtarz rozkopał w latach 1878–1886 Carl Humann i wywiózł do Berlina, gdzie stoi w Muzeum Pergamońskim. Na wzgórzu został po nim tylko kamienny cokół w cieniu sosen.

Biblioteka Pergamonu miała co najmniej 200 000 zwojów i ustępowała tylko Aleksandrii. Od nazwy miasta pochodzi słowo „pergamin”, ale opowieść, że wymyślono go tu, bo Egipt wstrzymał dostawy papirusu, to legenda: skór do pisania używano w Anatolii już wcześniej. Na zboczu akropolu wykuto teatr na ok. 10 000 widzów w 78 rzędach, o wysokości 36 m, najbardziej stromy w starożytności. Ok. 3 km na południe leży Asklepiejon, sanktuarium boga lekarzy. Tu uczył się i leczył Galen, urodzony w Pergamonie, najsłynniejszy lekarz Rzymu. Chorzy spali w sanktuarium, czekając na sen z poradą od boga: to ta sama praktyka co w Epidauros na głównej wyprawie. Od 2014 r. Pergamon jest na liście UNESCO.

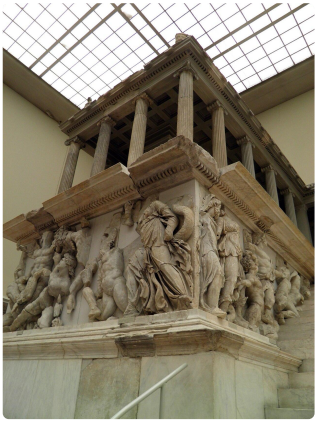

Ołtarz Pergamoński w Muzeum Pergamońskim w Berlinie: zachodnia część z fryzem walki bogów z gigantami. Fot. Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Teatr wykuty w zboczu akropolu, najbardziej stromy w starożytności. Fot. Tomisti, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Akropol: teatr z widokiem na dolinę, świątynia Trajana, cokół Ołtarza, ruiny biblioteki; na górę kolejka gondolowa albo dojazd drogą [do sprawdzenia].
- Asklepiejon: święta droga z kolumnami, teatrzyk, podziemny korytarz do budynku leczniczego.
- Czerwona Bazylika w mieście, ogromna świątynia egipskich bogów z czasów rzymskich.

> **Praktycznie.** Bergama leży ok. 100 km na północ od İzmiru, przy drodze do Ayvalık, więc pasuje po drodze w dniu 12. Akropol i Asklepiejon to dwa osobne stanowiska po przeciwnych stronach miasta; w lipcu zacznij od akropolu na otwarcie, bo teatr i tarasy są w pełnym słońcu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Pergamon, en.wikipedia.org/wiki/Asclepieion_of_Pergamon

39.12947, 27.18412 (wikidata:Q18986)

D13: Ayvalık → Troja → Çanakkale

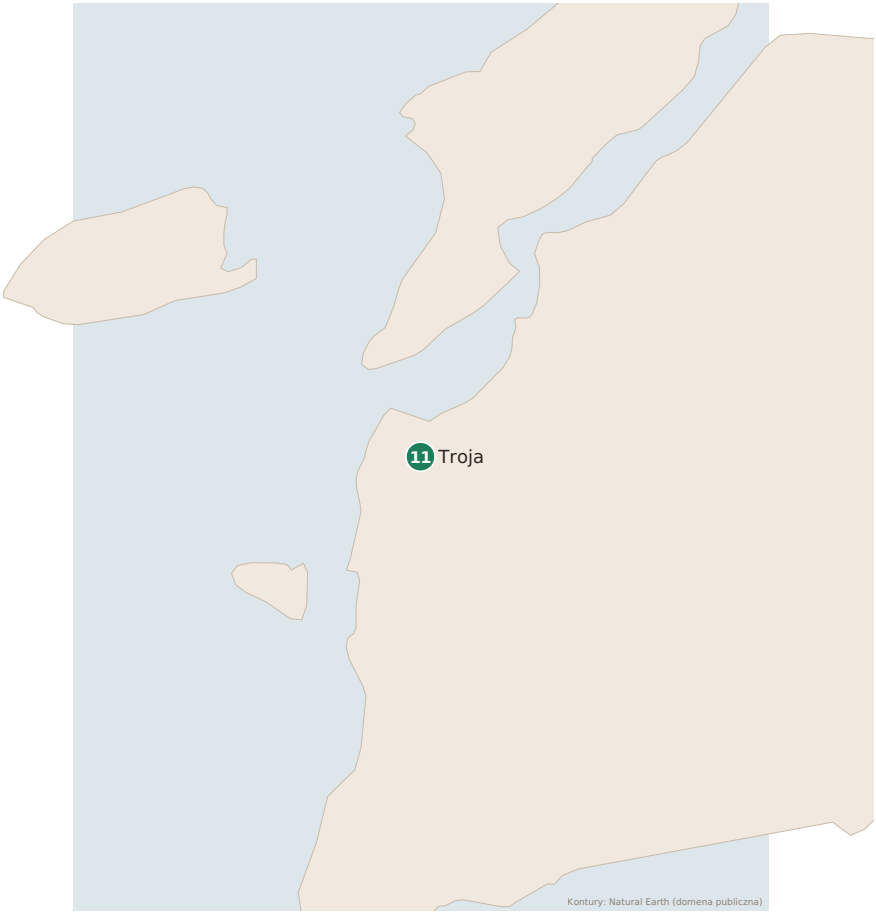

11 ÇANAKKALE (TURCJA) · D13

Troja (Truva, Hisarlık)

Fot. CherryX, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, unesco
Czas	3–4 h (z muzeum)
Wstęp	stanowisko i Muzeum Troi płatne [do sprawdzenia]
Warstwy	Troja I–IX, od ok. 3000 p.n.e. do ok. 500 n.e.
Homerycka	kandydaci: Troja VI (do ok. 1300 p.n.e.) i VIIa (do ok. 1180 p.n.e.)
Wykopaliska	Calvert 1865, Schliemann 1870–1890, Korfmann 1988–2005
UNESCO	1998; Muzeum Troi otwarte w 2018 r.

> Wiem ia, że przyjdzie ten czas, kiedy Troia padnie,
> Kiedy wielki wielkiego ludu król polęże,
> A z nim zginą Troiańscy, straszni dzidą męże.
>
> — Homer, „Iliada” VI 447–449 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Wzgórze Hisarlık nie jest wysokie, ale kryje dziewięć miast jedno na drugim. Najstarsze, Troja I, powstało ok. 3000 p.n.e.; ostatnie, rzymskie Ilion (Troja IX), przetrwało do ok. 500 n.e. Dla czytelnika „Iliady” najważniejsze są dwie warstwy z późnej epoki brązu: Troja VI, potężne miasto z murami z obrobionego kamienia, zniszczone ok. 1300 p.n.e. najpewniej przez trzęsienie ziemi, i Troja VIIa, spalona ok. 1180 p.n.e. ze śladami walk. Czy to była wojna z „Iliady”, nie wiadomo: nie ma rozstrzygającego dowodu, że miasto zdobyli Grecy. W hetyckich archiwach z XIV–XIII w. p.n.e. pojawia się za to kraj Wilusa, a imię to dobrze pasuje do greckiego (W)Ilios.

Historia odkrycia to osobna powieść. Brytyjczyk Frank Calvert, właściciel części wzgórza, kopał tu od 1865 r. i jako pierwszy słusznie uznał je za Ilion. W 1868 r. wpuścił na swój teren Heinricha Schliemanna, bogatego kupca zakochanego w Homerze. Schliemann wykopał w latach 1870–1890 ogromny rów przez całe wzgórze, niszcząc po drodze warstwy, których szukał, i w 1873 r. ogłosił znalezienie „skarbu Priama”. Jego żona Zofia pozowała do zdjęcia w złotej biżuterii z tego skarbu. Dziś wiadomo, że skarb pochodzi z Troi II, o ponad tysiąc lat starszej niż czasy wojny trojańskiej. Część znalezisk jest w Muzeum Archeologicznym w Stambule, część w moskiewskim Muzeum Puszkina. Po Schliemannie pracowali tu m.in. Wilhelm Dörpfeld, Carl Blegen i Manfred Korfmann (1988–2005), który wykazał, że pod cytadelą było rozległe dolne miasto.

Ruiny Troi miały swoich pielgrzymów od starożytności. W maju 334 p.n.e. Aleksander Wielki, zaczynając podbój Persji, złożył tu ofiary na grobach homeryckich bohaterów; zabrał podobno ze świątyni Ateny zbroję z czasów wojny trojańskiej. Od 1998 r. stanowisko jest na liście UNESCO, a w 2018 r. otwarto przy nim nowoczesne Muzeum Troi. Z murów widać równinę Skamandra i morze, a na nim wyspę Bozcaada, homerycki Tenedos: w I pieśni „Iliady” kapłan Chryzes modli się do Apollina, „który potężnie panuje nad Tenedos”.

Zofia Schliemann w złotej biżuterii ze „skarbu Priama”, ok. 1873; skarb pochodzi w rzeczywistości z Troi II. Fot. Unknown authorUnknown author, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Mury Troi VI z pochyłymi ścianami, rampa Troi II i rów Schliemanna przecinający wzgórze.

- Muzeum Troi przy wjeździe do stanowiska.
- Drewniany koń przy wejściu; drugi, filmowy, stoi na nabrzeżu w Çanakkale.

> **Praktycznie.** Troja leży ok. 30 km na południe od Çanakkale, przy drodze z Ayvalık. Zaplanuj cały ranek: stanowisko i muzeum to razem kilka godzin, a w lipcu ruiny są bez cienia. Prom na Bozcaada (Tenedos) z Geyikli, rozkład [do sprawdzenia]; na wyspę warto tylko z noclegiem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Troy

39.95750, 26.23889 (wikidata:Q22647)

Cyklady: rozszerzenie (opcja)

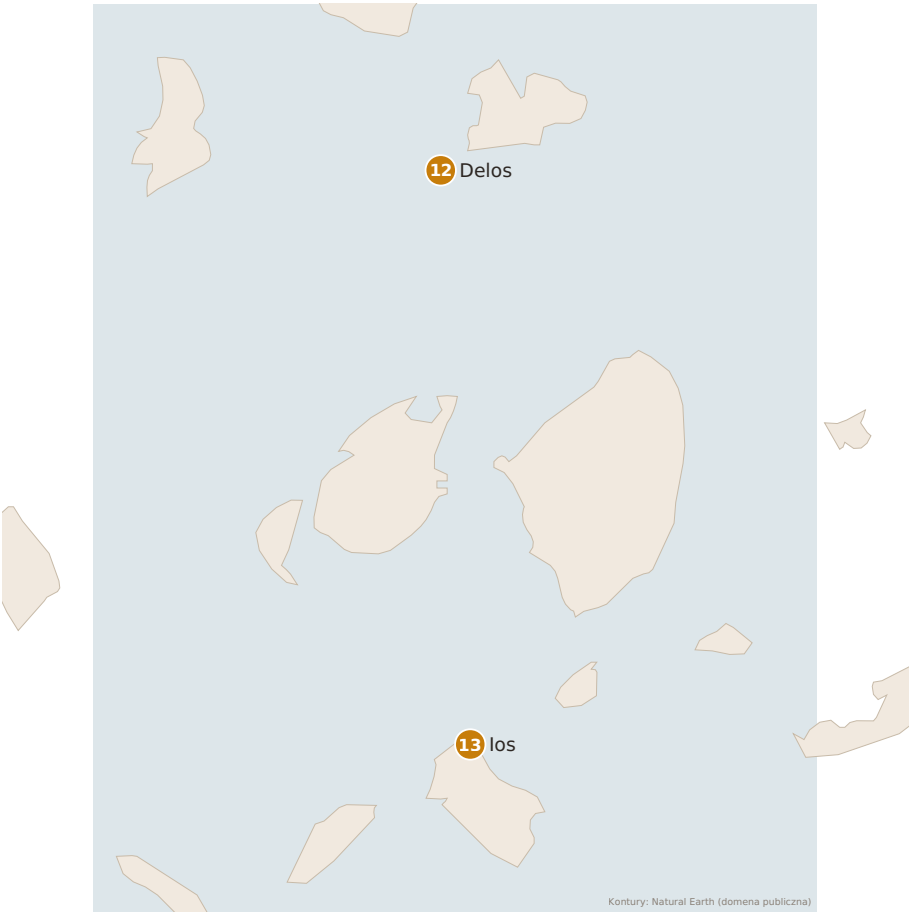

12 DELOS (CYKLADY) · CYKLADY · OPCJA

Delos (Dilos)

Fot. Romain Delanoë, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, unesco
Czas	pół dnia
Wstęp	płatny, do tego bilet na łódź z Mykonos [do sprawdzenia]
Powierzchnia	3,43 km²
Mit	miejsce narodzin Apollina i Artemidy
Lwy	Taras Lwów, dar Naksyjczyków sprzed 600 p.n.e.
UNESCO	1990

> Niegdyś widziałem w Delos przed żertwiennym głazem
> Feba, latorośl palmy, jak ty w górę strzela —
> Bom się i tam zapędził także z ludu wiela,
> W tej tułaczce, gdzie zbieram same łzy i znoje,
> I stałem w podziwieniu przed nią, jak tu stoję;
> Ziemia nigdzie też palmy niewydała takiej!
>
> — Homer, „Odyseja” VI 162–167 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

RYS HISTORYCZNY

Delos ma zaledwie 3,43 km², ale przez tysiąc lat była jednym z najświętszych miejsc Grecji. Według mitu tylko ta wędrująca, skalista wysepka zgodziła się przyjąć Leto, ściganą przez zazdrosną Herę, i tu, pod palmą, Leto urodziła Apollina i Artemidę. Na wyspę ciągnęły pielgrzymki Jonów, a od VI w. p.n.e. Ateny rządziły nią jak swoim sanktuarium. Robiły to dosłownie: kilka razy „oczyszczały” wyspę, najpierw za tyrana Pizystrata, potem w 426 p.n.e. na polecenie wyroczni delfickiej, gdy wykopano wszystkie groby i wywieziono je na sąsiednią Renię, a odtąd nikomu nie wolno było się tu urodzić ani umrzeć.

Dla wątku homeryckiego Delos jest ważna z powodu Hymnu do Apollina, przypisywanego w starożytności Homerowi. Śpiewak zwraca się w nim do dziewcząt z delijskiego chóru i prosi, by na pytanie, kto jest najsłodszym ze śpiewaków odwiedzających wyspę, odpowiadały: „ślepy

mąż, mieszka na kamienistej Chios”. To jedno z najstarszych źródeł obrazu niewidomego Homera z Chios. Hymn opisuje też święto Jonów na Delos, z zawodami, tańcem i śpiewem.

Na wyspie nie ma dziś mieszkańców, jest za to jedno z najrozleglejszych stanowisk archeologicznych Morza Śródziemnego, od 1990 r. na liście UNESCO. Najbardziej znany jest Taras Lwów: Naksyjczycy ustawili przed 600 p.n.e. przy Świętej Drodze 9–12 marmurowych lwów, z których zostało siedem. Jeden wywieziono do Wenecji, gdzie stoi przed Arsenałem. W dzielnicy domów hellenistycznych zachowały się mozaiki podłogowe, a z góry Kyntos (ok. 110 m [do sprawdzenia]) widać cały archipelag dookoła, „krąg” wysp, od którego wzięła się nazwa Cyklady.

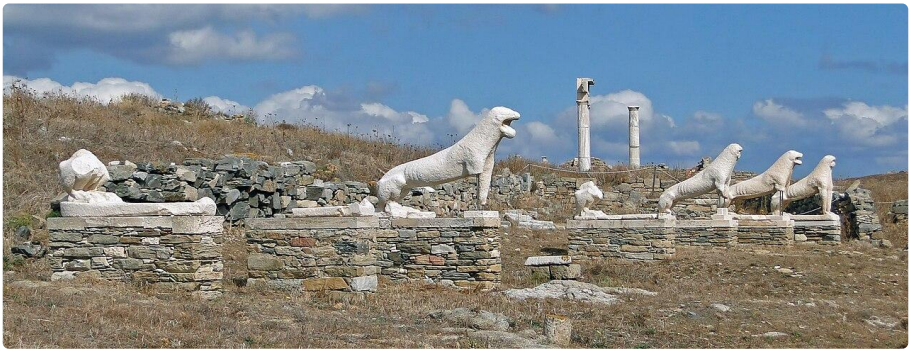

Taras Lwów: marmurowe lwy, które Naksyjczycy ustawili przy Świętej Drodze przed 600 p.n.e. Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Mozaika podłogowa w Domu Dionizosa, w dzielnicy domów hellenistycznych. Fot. NikoSilver at English Wikipedia, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Święta Droga, sanktuarium Apollina i Taras Lwów (na miejscu kopie, oryginały w muzeum [do sprawdzenia]).
- Dom Dionizosa i dom Delfinów z mozaikami.
- Wejście na górę Kyntos: widok na Mykonos, Naksos, Paros i Syros.

> **Praktycznie.** Na Delos płynie się łodzią z Mykonos (ok. 30 min) [do sprawdzenia], bez motocykla i bez noclegu, bo na wyspie nie wolno zostać na noc. Weź wodę i nakrycie głowy: cienia prawie nie ma. Logistycznie łatwiej połączyć to z osobnym wyjazdem na Cyklady (pomysł „Cyklady: Naksos”) niż z pętlą północną.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Delos, en.wikipedia.org/wiki/Homer

37.39121, 25.27122 (wikidata:Q173148)

13 IOS (CYKLADY) · CYKLADY · OPCJA

Ios: tradycyjny grób Homera (Plakotos)

Fot. NorbertNagel, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mitologia, widok, antyk
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat [do sprawdzenia]
Tradycja	Homer miał umrzeć i zostać pochowany na Ios
Monety	Ios biła monety z wizerunkiem Homera (III–II w. p.n.e.)
Położenie	wzgórze Plakotos na północy wyspy

> Tu ziemia okrywa świętą głowę
> tego, który uświetnił mężów-herosów, boskiego Homera.
>
> — Epigramat z grobu Homera na Ios, przytoczony w żywocie poety, „Żywot Homera (Vita Scorialensis I)” 3 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> ἐνθάδε τὴν ἱερὴν κεφαλὴν κατὰ γαῖα καλύπτει,
> ἀνδρῶν ἡρώων κοσμήτορα, θεῖον Ὅμηρον.

RYS HISTORYCZNY

O miejsce narodzin Homera spierało się wiele miast, ale co do miejsca jego śmierci starożytni byli dość zgodni: większość opowieści umieszczała ją na Ios. Według żywotu przypisywanego Herodotowi Ios była ojczyzną matki poety. Popularna anegdota mówi, że stary Homer zatrzymał się tu w drodze i spotkał rybaków, którzy zadali mu zagadkę. Nie potrafił jej rozwiązać i wkrótce potem umarł; w niektórych wersjach ze zgryzoty. Odpowiedź brzmiała: wszy. Rybacy mówili, że to, co złapali, wyrzucili, a to, czego nie złapali, niosą ze sobą.

Mieszkańcy Ios byli dumni z tej tradycji. W III–II w. p.n.e. ich wyspa biła własne monety, a na części z nich był wizerunek Homera. Dwa epigramaty Alkajosa z Messeny w Antologii Greckiej sławią małą wyspę, która przyjęła grób wielkiego poety, a Pauzaniasz w II w. n.e. wspomina, że na Ios pokazywano grób Homera. Pokazuje się go do dziś: na wzgórzu Plakotos na północy wyspy, nad morzem, są resztki murów i kamienne

odrzwia, a pod koniec XVIII w. holenderski podróżnik ogłosił, że znalazł tu właściwy grobowiec [do sprawdzenia]. Archeolodzy nie łączą tych ruin z Homerem.

To miejsce raczej do zadumy niż do zwiedzania: kamienie, krzaki, wiatr i widok na Morze Egejskie, w które patrzył, jak chce legenda, poeta, który je opisał.

Moneta z Ios z głową Homera i napisem ΟΜΗΡΟΥ, na rewersie nazwa mieszkańców wyspy ΙΗΤΩΝ w wieńcu; Münzkabinett w Berlinie datuje ją na ok. 350–300 p.n.e. Fot. Reinhard Saczewski, Public domain, Wikimedia Commons

Mieszkańcy Ios przy „grobie Homera” na wzgórzu Plakotos, fot. Frédéric Boissonnas, 1911. Fot. Frederic Boissonnas, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Ścieżka na wzgórze z resztkami murów i kamiennymi odrzwiami.
- Widok z grobu na morze i sąsiednie wyspy.

- Plaże na północy wyspy, z dala od zgiełku Chory.

> **Praktycznie.** Dojazd z Chory na północ wyspy wąską drogą, ostatni odcinek pieszo ścieżką [do sprawdzenia]; na skuterze albo wynajętym motocyklu z portu. Ios to w lecie wyspa imprezowa, więc na nocleg wybieraj okolice z dala od Chory. Prom z Pireusu lub z innych Cyklad, rozkład do sprawdzenia przed wyjazdem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Homer, en.wikipedia.org/wiki/Ios, el.wikipedia.org/wiki/Ιος
36.78358, 25.31044 (osm:way/1196810342)

Kreta: rozszerzenie (opcja)

14 HERAKLION (KRETA) · KRETA · OPCJA

Kreta: Knossos (Knosos)

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, unesco
Czas	2–3 h (plus muzeum)
Wstęp	płatny; bilet łączony z Muzeum Archeologicznym w Heraklionie [do sprawdzenia]
Osada	od ok. 7000 p.n.e.
Pałac	pierwszy ok. 1900 p.n.e., zniszczenie ok. 1350 p.n.e.
Wykopaliska	Minos Kalokairinos 1878–1879, Arthur Evans od 1900 r.
Tron	XV w. p.n.e., odkryty w 1900 r.; uchodzi za najstarszy w Europie
UNESCO	2025, „Minojskie ośrodki pałacowe”

> Kreta — wyspa śród morskiej rzucona otchłani,
> Żyzna, pełna uroków — a siedzi tam na niej
> Roje luda; a liczy dziewięćdziesiąt grodów;
> Moc tam różnego szczepu i mowy narodów:
> Są Achaje, Kidony, Dory bujnogrzywe,
> Pelazgi, toż Kreteńcy tubylce właściwe.
> Na wyspie jest gród Knosos, wielki i stołeczny,
> Gdzie lat dziewiątek władał Minos, druch serdeczny
> Zewsowy…
>
> — Homer, „Odyseja” XIX 172–179 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

RYS HISTORYCZNY

Na wzgórzu Kefala, 5 km od dzisiejszego centrum Heraklionu, ludzie mieszkali już ok. 7000 p.n.e. Ok. 1900 p.n.e. powstał tu pierwszy pałac, odbudowany i rozbudowany po wielkim zniszczeniu ok. 1700 p.n.e. Był ośrodkiem władzy, gospodarki i kultu cywilizacji, którą nazywamy

minojską. Ostatnie wielkie zniszczenie datuje się umownie na ok. 1350 p.n.e. Na glinianych tabliczkach w piśmie linearnym B, zapisanym już po grecku, nazwa miejsca brzmi ko-no-so.

Z pałacem łączy się cały krąg mitów: król Minos i Pazyfae, Minotaur zamknięty w labiryncie, Dedal i Ikar, Tezeusz i Ariadna, która dała mu kłębek nici, a potem została porzucona na Naksos. Plątanina dziedzińców, korytarzy, schodów i pięter mogła sama zrodzić u Greków obraz labiryntu. Homer też zna Knossos. W „Iliadzie” Kreta „o stu miastach” wystawia pod Troję flotę Idomeneusa, a przy opisie tarczy Achillesa (XVIII pieśń) Hefajstos wykuwa na niej tańczących młodzieńców i dziewczęta na placu tanecznym podobnym do tego, który Dedal zbudował w Knossos dla Ariadny. W „Odysei” (XIX pieśń) Minos rządzi w Knossos i co dziewięć lat rozmawia z Zeusem.

Najsłynniejsze wnętrze to Sala Tronowa, odkryta przez Evansa już w pierwszym sezonie wykopalisk, w 1900 r. Pod północną ścianą stoi kamienny tron z wysokim, falistym oparciem, wzdłuż ścian biegną kamienne ławy, a po bokach tronu namalowano leżące gryfy. Tron uchodzi za najstarszy zachowany w Europie, a sala za najstarszą salę tronową kontynentu. Powstała w XV w. p.n.e., ale ostateczny kształt dostała zapewne dopiero po 1450 p.n.e., gdy Kretą rządzili już mykeńscy Grecy. Podobne gryfy zdobią salę tronową w Pylos. Evans widział tu tron króla-kapłana Minosa, inni badacze raczej sanktuarium bogini, w którym zasiadała kapłanka. Równie ciekawa jest „technika” pałacu: woda płynęła rurami z terakoty, łączonymi kielichowo odcinkami po 60–75 cm, a kamienne kanały odprowadzały deszczówkę i ścieki. Niektórzy badacze uważają, że wodę doprowadzano ze źródła na pobliskim wzgórzu Gypsades.

Pierwszy kopał tu w 1878–1879 r. kreteński kupiec Minos Kalokairinos, ale wielkie wykopaliska zaczął w 1900 r. Brytyjczyk Arthur Evans. To on wymyślił nazwę „cywilizacja minojska” i on odbudował część pałacu z betonu, z kolorowymi kolumnami i kopiami fresków. Dziś te rekonstrukcje są równie sławne, co sporne. W 2025 r. Knossos razem z Fajstos, Malią, Zakros, Zominthos i Kydonią trafiły na listę UNESCO jako „Minojskie ośrodki pałacowe”.

Sala Tronowa: kamienny tron z falistym oparciem, kamienne ławy i gryfy na ścianie (w rekonstrukcji Evansa). Fot. Jebulon, CC0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Dziedziniec centralny i Portyk Północny z kopią fresku byka.
- Sala Tronowa z kamiennym tronem i gryfami; czy da się wejść do środka, czy tylko zajrzeć [do sprawdzenia].
- Wypatruj śladów wodociągu i odpływów: rur z terakoty i kamiennych kanałów.
- Rekonstrukcje Evansa: zwężające się ku dołowi czerwone kolumny z czarnymi głowicami.
- Oryginalne freski w Muzeum Archeologicznym w Heraklionie, warto połączyć w jeden dzień.

> **Praktycznie.** Przyjdź na otwarcie: później zjeżdżają autokary i wycieczki ze statków. To najczęściej odwiedzane stanowisko na Krecie, nie „ukryta perełka”; nagranie z Instagrama, od którego zaczął się ten pomysł, wyglądało na wygenerowane (kolumny nie miały minojskiego kształtu). Na Kretę promem nocnym z Pireusu do Heraklionu albo Chanii; Kreta ma też połączenia z Cykladami i Dodekanezem [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Knossos, en.wikipedia.org/wiki/Throne_Room,_Knossos, www.thecivilengineer.org/education/online-his...

35.29796, 25.16316 (wikidata:Q173527)

Punkty z innych podróży

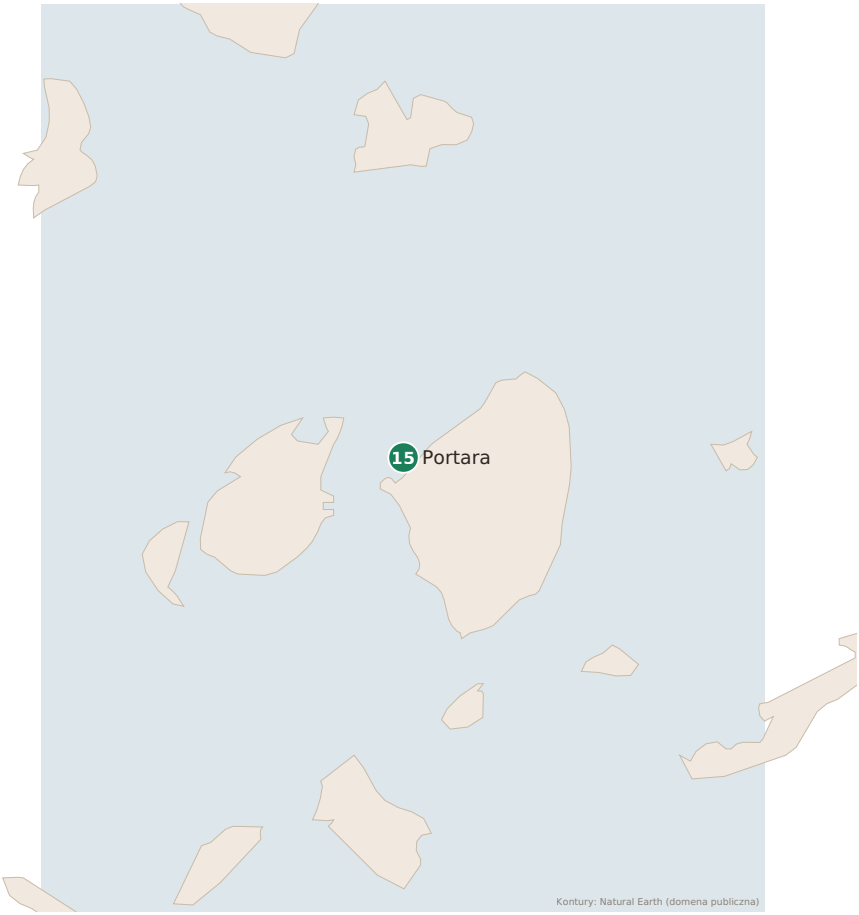

15 NAKSOS (CYKLADY) · Z PODRÓŻY CYKLADY

Portara

Fot. Manfred Werner (Tsui), CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, widok
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Brama	ok. 6 m wysokości, bloki do ok. 20 t
Budowa	ok. 530–524 r. p.n.e., nieukończona
Marmur	z kamieniołomów Flerio, ok. 10 km

RYS HISTORYCZNY

Portara („wielkie drzwi”) to jedyny stojący fragment świątyni, której nigdy nie dokończono. Około 530 r. p.n.e. budowę zaczął Ligdamis, tyran Naksos, w czasach gdy wyspa była jedną z najbogatszych w Egei; Herodot nazywał ją około 500 r. p.n.e. najzamożniejszą z greckich wysp. Świątynia na wysepce Palatia przy wejściu do portu miała mieć ok. 38 m długości i być poświęcona Apollinowi. Gdy ok. 524 r. p.n.e. Ligdamisa obalono, prace stanęły i już ich nie wznowiono. Marmur przywożono z kamieniołomów Flerio w głębi wyspy, tych samych, w których do dziś leżą porzucone kurosy.

Z całej budowli przetrwały fundamenty i futryna drzwi wejściowych: cztery marmurowe bloki (dziś pięć części), z których każdy waży do ok. 20 ton. Zostały, bo były po prostu za ciężkie, żeby je zabrać. Resztę rozebrano: w V w. n.e. na ruinach stanął kościół Matki Bożej (w progu bramy widać wcięcie na jego drzwi), a w okresie weneckim marmurowe bloki poszły na budowę zamku w Chorze. Wysepkę połączono z lądem groblą dopiero w 1919 r.

Według tradycji to właśnie na tym skrawku lądu Tezeusz, wracając z Krety po zabiciu Minotaura, zostawił śpiącą Ariadnę, która pomogła mu wyjść z labiryntu. Znalazł ją tu Dionizos, opiekun Naksos, i uczynił swoją żoną. Ta historia przeszła do sztuki: od antycznych waz po operę

Richarda Straussa „Ariadna na Naksos” (1912). Dziś Portara jest symbolem wyspy i pierwszym, co widać z pokładu promu wpływającego do portu.

NA MIEJSCU

- Spacer groblą z portu promowego, 5–10 minut pieszo od nabrzeża.
- Zachód słońca w bramie: słońce zachodzi nad morzem za Portarą, z widokiem na Chorę i zamek wenecki.
- Wokół widać zarys fundamentów świątyni i obrobione bloki marmuru.

> **Praktycznie.** Teren jest otwarty i bez opłat, ale na zachód słońca w sezonie zbiera się tłum, więc warto przyjść wcześniej albo rano. Motocykl zostaw przy porcie, groblą i tak idzie się pieszo, a w lipcu w dzień na wysepce nie ma cienia.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Apollo_(Naxos), de.wikipedia.org/wiki/Portara_von_Naxos, en.wikipedia.org/wiki/Naxos

37.11000, 25.37258 (wikidata:Q25118290)

Język w podróży

Większość dni trasy wypada w Grecji, więc najważniejszy jest grecki. W turystycznych miejscach wystarczy angielski, ale w wioskach Mani, Epiru i w warsztatach kilka zwrotów po grecku bardzo pomaga. Na przejazdach przez Albanię, Bułgarię i Rumunię przyda się krótki zestaw na końcu.

Jak czytać wymowę

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu. Wielkie litery oznaczają akcent, który w greckiej pisowni zaznacza znak nad samogłoską (ά, έ, ή…).

- **th** – jak angielskie th w think (θ)
- **dh** – jak angielskie th w this (δ)
- **gh** – miękkie, gardłowe g, coś między g a h (γ przed a, o, u)
- **j** – jak polskie j (γ przed e, i)
- **ch** – jak polskie ch (χ)
- **w** – jak polskie w (β)

Kolumna „Transliteracja” podaje zapis łacinką, jaki widać na drogowskazach.

Grecki

Sytuacja	Zwrot	Transliteracja	Wymowa
Powitanie	Καλημέρα. / Γεια σας.	Kaliméra. / Ya sas.	kaliMEra / JA sas
Podziękowanie	Ευχαριστώ.	Efcharistó.	efcharisTO
Stacja	Πού είναι το πιο κοντινό βενζινάδικο;	Poú eínai to pio kontinó venzinádiko?	pu INe to pjo kondiNO wenziNAdhiko
Tankowanie	Γεμάτο αμόλυβδη, παρακαλώ.	Gemáto amólyvdi, parakaló.	jeMAto aMOliwdhi, parakaLO
Warsztat	Ψάχνω συνεργείο για μηχανές.	Psáchno synergeío gia michanés.	PSAchno sinerJIo ja michaNES
Przebita opona	Έχω σκασμένο λάστιχο.	Écho skasméno lásticho.	Echo skazMEno LAsticho
Nowa opona		Chreiázomai kainoúrgio lásticho.	chriAzome keNURjo LAsticho

Sytuacja	Zwrot	Transliteracja	Wymowa
	Χρειάζομαι καινούργιο λάστιχο.		
Nocleg	Έχετε ελεύθερο δωμάτιο για απόψε;	Échete eléfthero domátio gia apópse?	Echete eLEfthero dhoMAtio ja aPOpse
Parking	Πού μπορώ να παρκάρω τη μηχανή;	Poú boró na parkáro ti michaní?	pu boRO na parKAro ti michaNI
Garaż	Υπάρχει γκαράζ για τη μηχανή;	Ypárchei garáz gia ti michaní?	iPARchi gaRAZ ja ti michaNI
Policja	η αστυνομία / η τροχαία (drogówka)	i astynomía / i trochaía	i astinoMIa / i troCHEa
Wypadek	Είχα ατύχημα.	Eícha atýchima.	ICha aTIchima
Pomoc drogowa	Χρειάζομαι οδική βοήθεια.	Chreiázomai odikí voítheia.	chriAzome odhiKI wolthia
Droga otwarta?	Είναι ανοιχτός ο δρόμος;	Eínai anoichtós o drómos?	INe anichTOS o DHROmos
Pogoda w górach	Τι καιρό θα κάνει στο βουνό;	Ti kairó tha kánei sto vounó?	ti keRO tha KAni sto wuNO
Pożar w okolicy?	Υπάρχει φωτιά στην περιοχή;	Ypárchei fotiá stin periochí?	iPARchi foTJA stin perioCHI

Na stacjach paliwo bezołowiowe to **αμόλυβδη** (amólyvdi), a olej napędowy **πετρέλαιο** (petrélaio, peTRElejo). Uwaga: **ναι** (ne) znaczy „tak”, a „nie” to **όχι** (Ochi).

Albański (D0–D1)

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Podziękowanie	Faleminderit.	falemindeRIT
Stacja	Ku është karburanti më i afërt?	ku ESZt karbuRANti me i Afert
Przebita opona	Kam një gomë të shpuar.	kam nie GOme te SZPUar
Parking	Ku mund ta parkoj motorin?	ku mund ta parKOJ moTOrin

Bułgarski (R1)

Sytuacja	Zwrot	Transliteracja	Wymowa
Podziękowanie	Благодаря.	Blagodarya.	blagodaRIA
Stacja	Къде е най-близката бензиностанция?	Kade e nay-blizkata benzinostantsiya?	kyDE e naj-BLIzkata benzinoSTANcija
Przebita opona	Имам спукана гума.	Imam spukana guma.	Imam SPUkana GUma

W Bułgarii skinienie głową bywa odwrotne: kiwanie w górę i w dół może znaczyć „nie”.

Rumuński (R2–R3)

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Podziękowanie	Mulțumesc.	mulcuMESK
Stacja	Unde este cea mai apropiată benzinărie?	UNde JEste cia maj apropiJAte benzineRIe
Przebita opona	Am pană de cauciuc.	am PAne de kauCZUK
Parking	Unde pot parca motocicleta?	UNde pot parKA motoczikLEta

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Grecki ma kilka dźwięków, których nie ma w polskim (θ, δ, γ), więc warto je przećwiczyć z nagraniami albo z osobą mówiącą po grecku. Na razie nie ma tu rekomendacji serwisu do ćwiczeń: linguatrener.eu nie wymienia greckiego wśród języków (stan na 2026-10-17), więc sprawdzimy to ponownie przed wyjazdem.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (https://gitlab.com/p.goliasz/moto).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Cytat w karcie „Samotraka (Samothraki): Sanktuarium Wielkich Bogów”: Homer, „Iliada” XIII 10–14, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%99%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CF%82/%CE%9D
- Cytat w karcie „Lemnos (Limnos): Hefajstia i Kabirion”: Homer, „Iliada” I 590–594, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_I
- Cytat w karcie „Lesbos (Lesvos): Antissa i grota wyroczni Orfeusza”: Owidiusz, „Metamorfozy” XI 50–55, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Metamorphoses_(Ovidius)/Liber_XI
- Cytat w karcie „Chios: Daskalopetra („Kamień Homera”)”: Hymn homerycki, „Do Apollina” 166–173, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9F%CE%BC%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF_%CE%8E%
III._%CE%95%CE%B9%CF%82_%CE%91%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%BB%CF%
- Cytat w karcie „Chios: wsie mastyksowe Mesta i Pyrgi”: Pliniusz Starszy, „Historia naturalna” XII 72, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia/Liber_XII
- Cytat w karcie „İzmir (Smyrna): agora”: Pauzaniasz, „Wędrówki po Helladzie” VII 5, 12, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CF%80%CE%B5%
- Cytat w karcie „İzmir (Smyrna): agora”: Wyrocznia Apollina z Klaros, przytoczona przez Pauzaniasza, „Wędrówki po Helladzie” VII 5, 3, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CF%80%CE%B5%
- Cytat w karcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon”: Jan z Patmos, „Apokalipsa” 2, 12–13, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%AC%CE%BB%CF%85%CF%88%CE%B9%

- Cytat w karcie „Troja (Truva, Hisarlık)”: Homer, „Iliada” VI 447–449, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_VI
- Cytat w karcie „Delos (Dilos)”: Homer, „Odyseja” VI 162–167, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_sz%C3%B3sta
- Cytat w karcie „Ios: tradycyjny grób Homera (Plakotos)”: Epigramat z grobu Homera na Ios, przytoczony w żywocie poety, „Żywot Homera (Vita Scorialensis I)” 3, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%92%CE%AF%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CE%BC%CE%AE%CF%81%CE%BF%
- Cytat w karcie „Kreta: Knossos (Knosos)”: Homer, „Odyseja” XIX 172–179, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_dziewi%C4%99tnasta
- Zdjęcie „Samotraka (Samothraki): Sanktuarium Wielkich Bogów”: No machine-readable author provided. Marsyas assumed (based on copyright claims)., CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samothraki_Hieron.jpg
- Zdjęcie „Samotraka (Samothraki): Sanktuarium Wielkich Bogów” (Nike z Samotraki na szczycie schodów Daru w Luwrze.): Marie-Lan Nguyen (Own work), Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Daru_staircase_Louvre_2007_05_13.jpg
- Zdjęcie „Lemnos (Limnos): Hefajstia i Kabirion”: Annatsach, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ancient_Theatre_of_Hephaestia,_Lemnos_-_2.jpg
- Zdjęcie „Lemnos (Limnos): Hefajstia i Kabirion” (Stela z Lemnos z Kaminii (koniec VI w. p.n.e.) z...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lemmnos_stele,_late_6th_century_BC,_NAMA_13644,_191300.jpg
- Zdjęcie „Lemnos (Limnos): Poliochni”: ale3andro, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Poliochne.jpg
- Zdjęcie „Lesbos (Lesvos): Antissa i grota wyroczni Orfeusza”: H.Harissis, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orpheus%27_oracle.jpg
- Zdjęcie „Lesbos (Lesvos): Antissa i grota wyroczni Orfeusza” (John William Waterhouse, „Nimfy znajdują głowę Orfeusza”...): John William Waterhouse, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_William_Waterhouse,_1900_-_Nymphs_finding_the_head_of_Orpheus,_1900_version.jpg

- Zdjęcie „Lesbos (Lesvos): skamieniały las koło Sigri”: Rutger2 at nl.wikipedia, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Versteend_hout.jpg
- Zdjęcie „Lesbos (Lesvos): skamieniały las koło Sigri” (Skamieniały pień stojący pionowo w miejscu, w którym rósł.): Tryfon Manolis, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:252_GR4110010_SPA_STONED_FOREST_01_LESVOS_(By_TRYFON_MANOLIS_TH
- Zdjęcie „Chios: Daskalopetra („Kamień Homera”)”: FLIOUKAS, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%94%CE%91%CE%A3%CE%9A%CE%91%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%95%
- Zdjęcie „Chios: Daskalopetra („Kamień Homera”)” („Szkoła Homera” na rycinie z podróży Choiseul-Gouffiera...): Auguste de Choiseul-Gouffier, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Skios1.jpg
- Zdjęcie „Chios: klasztor Nea Moni”: FLIOUKAS, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:NEA_MONH.jpg
- Zdjęcie „Chios: klasztor Nea Moni” (Mozaika na złotym tle w katolikonie Nea Moni: Zstąpienie...): Mariolovre, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Monastery_of_Nea_Moni_Mosaics.jpg
- Zdjęcie „Chios: klasztor Nea Moni” (Eugène Delacroix, „Masakra na Chios” (1824), Luwr.): Eugène Delacroix, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eug%C3%A8ne_Delacroix_-_The_Massacre_at_Chios_-_WGA6163.jpg
- Zdjęcie „Chios: wsie mastyksowe Mesta i Pyrgi”: Kostisl, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MestaXiou1.jpg
- Zdjęcie „Chios: wsie mastyksowe Mesta i Pyrgi” (Fasada domu w Pyrgi z czarno-białymi wzorami xysta...): Meltedrainbow, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9E%CF%85%CF%83%CF%84%CE%AC_%CF%83%CE%B5_%CE%BF%CE%AF
_%CE%A0%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF,_%CE%A7%CE%AF%CE%BF%CF%82
- Zdjęcie „Chios: wsie mastyksowe Mesta i Pyrgi” („Łzy Chios”: stwardniałe krople żywicy mastyksowej.): autor nieznany, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mastic.jpg
- Zdjęcie „İzmir (Smyrna): agora”: Agora_vue_générale.jpg: Didier Laroche derivative work: IgnisFatuus (talk), CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Agora_of_Smyrna.jpg
- Zdjęcie „İzmir (Smyrna): agora” (Brama Faustyny, odbudowane wejście na agorę, nazwane od...): Didier Laroche, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Porte_de_Faustine_reconstruite.jpg

- Zdjęcie „İzmir (Smyrna): agora” (Sklepione podziemia bazyliki na agorze, którymi do dziś...): Ozlmktv, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Agora_-_i%C3%A7_mekan.jpg
- Zdjęcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Trajan,_Pergamon_01.jpg
- Zdjęcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon” (Ołtarz Pergamoński w Muzeum Pergamońskim w Berlinie:...): Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:West_Frieze,_Gigantomachy_Frieze,_Pergamon_Altar,_Pergamon_Museum,_Berl
- Zdjęcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon” (Teatr wykuty w zboczu akropolu, najbardziej stromy w...): Tomisti, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pergamon_theatre_panorama_2.jpg
- Zdjęcie „Troja (Truva, Hisarlık)”: CherryX, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Walls_of_Troy_(2).jpg
- Zdjęcie „Troja (Truva, Hisarlık)” (Zofia Schliemann w złotej biżuterii ze „skarbu Priama”,...): Unknown authorUnknown author, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sophia_Schliemann_wearing_gold_jewelry.jpg
- Zdjęcie „Delos (Dilos)”: Romain Delanoë, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ruines_de_D%C3%A9los.jpg
- Zdjęcie „Delos (Dilos)” (Taras Lwów: marmurowe lwy, które Naksyjczycy ustawili...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Terrace_of_the_Lions_01.jpg
- Zdjęcie „Delos (Dilos)” (Mozaika podłogowa w Domu Dionizosa, w dzielnicy domów...): NikoSilver at English Wikipedia, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Delos_House_of_Dionysus_floor_mosaic.jpg
- Zdjęcie „Ios: tradycyjny grób Homera (Plakotos)”: NorbertNagel, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:So-called_Tomb_of_Homer_on_Ios_overlooking_the_Aegean_Sea,_Ios,_Greece,_21_July_
- Zdjęcie „Ios: tradycyjny grób Homera (Plakotos)” (Moneta z Ios z głową Homera i napisem ΟΜΗΡΟΥ, na...): Reinhard Saczewski, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ios_-_M%C3%BCnzkabinett,_Berlin_-_5480076.jpg
- Zdjęcie „Ios: tradycyjny grób Homera (Plakotos)” (Mieszkańcy Ios przy „grobie Homera” na wzgórzu Plakotos,...): Frederic Boissonnas, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ios_1911.jpg
- Zdjęcie „Kreta: Knossos (Knosos)”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Knossos_-_North_Portico_02.jpg

- Zdjęcie „Kreta: Knossos (Knosos)” (Sala Tronowa: kamienny tron z falistym oparciem,...): Jebulon, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Throne_of_Minos_at_Knossos_Palace.jpg
- Zdjęcie „Portara”: Manfred Werner (Tsui), CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Naxos_%CE%9D%CE%AC%CE%BE%CE%BF%CF%82_Chora_2020-08-20_34_Po